

VATICAN LEGATUM: DIPLOMAȚIA PAPEI FRANCISC ÎN ORIENTUL MIJLOCIU

IOANA CONSTANTIN-BERCEAN*

FATMA RUXANDRA YILMAZ**

„Adevărata putere a Bisericii stă în munca noastră,
atât de adesea necunoscută.“

Papa Francisc, 21 decembrie 2018

„Diplomații din vremea mea erau învățați să nu provoace probleme.
Și niciun subiect nu părea mai periculos în sine decât religia.“

Madeleine Albright, 2006

Abstract. *The pontificate of Pope Francis, unprecedented in its Latin American dimension and its political commitment to social progress, has left a profound mark on the Catholic Church. Without departing from Church dogma, he broke with his predecessors and raised his voice on an international stage in flux. The diplomacy of the Holy See is unique: it is not the instrument of a state, but of a religious institution – the Catholic Church. Diplomacy is one of the ways to make the official presence of the Church in the international community a reality, which, nowadays, is essentially oriented towards using dialogue at the institutional level to transform into reality the most important desiderata of humanity, such as peace, human rights, religious liberty not only for Catholics, but also for adherents of all other religions, and the progress of individual states. The aim of this article is to make a short incursion inside the Holy See diplomacy towards the Islamic world, starting with the Second Vatican Council, and then to examine the communication strategies of the Catholic Church diplomacy used by Pope Francis in his relations with the countries of the Middle East from 2013 to 2025. The study identifies and characterizes key elements of the papal communication in the context of the complex geopolitical and religious situation of the region. The methodology used includes discourse analysis and official document analysis, tools that*

* Ioana Constantin-Bercean este doctor în Relații Internaționale și în Sociologie, cercetător științific dr. III la Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale „Ion I.C. Brătianu” al Academiei Române.

** Fatma Ruxandra Yilmaz este doctorandă în științe politice în cadrul Școlii Naționale de Studii Politice și Administrative București.

helped identify specific communication patterns that distinguish Francis' pontificate from that of his predecessors. The research results indicate an innovative approach by the Pope, combining traditional Vatican diplomacy with emotional involvement, the use of symbolic gestures, and the promotion of interreligious dialogue as a tool for building peace and intercultural understanding.

Keywords: Pope Francis; Holy See; Religious Diplomacy; Vatican; Middle East.

Diplomația este una dintre trăsăturile distinctive ale Sfântului Scaun și instrumentul prin care Biserica Catolică își face simțită prezența în comunitatea internațională. Diplomația practică de Sfântul Scaun, cunoscută sub diferite denumiri în istorie – „papală“, „pontificală“, „eclezială“¹ – a reușit să transforme prezența Bisericii Catolice în comunitatea internațională într-o realitate orientată în esență spre utilizarea dialogului la nivel instituțional, pentru a duce la îndeplinire marile speranțe ale umanității, cum ar fi pacea între națiuni, ordinea internă și progresul statelor individuale. Diplomația Sfântului Scaun este considerată a fi una dintre, dacă nu chiar cea mai veche, din istoria lumii², extinzându-și influența odată cu dezvoltarea legațiilor papale. Însă acest instrument este definit nu doar de experiența istorică, ci și de dimensiunea sa ecleziastică.

Odată ce diplomația pontificală a devenit subiect al relațiilor internaționale, a apărut și nevoia clarificării *hărții sale conceptuale*, pentru a evita astfel confuziile dintre statutul Cetății Vaticanului și cel al Sfântului Scaun. În acest sens, cea mai importantă observație este aceea că, deși cele două entități au același lider, deci nu pot exista una fără cealaltă, Sfântul Scaun este depozitarul relațiilor diplomatice, și nu Statul Cetății Vaticanului. Tocmai această nuanță subliniază importanța și primatul Bisericii.

Diplomația papală este caracterizată prin amplitudinea sa globală, nu prin puterea statală convențională, fiind o combinație unică între influența spirituală și cea morală, valorificând autoritatea liderului Bisericii Catolice și a rețelei diplomatice internaționale a acestuia. Această putere provine din rezervorul său etic și operează prin persuasiune și atracție pentru a atinge trei obiective principale: apărarea și promovarea intereselor Bisericii Catolice, susținerea drepturilor sociale și influențarea evenimentelor globale. Pentru rezolvarea unor dosare complexe și sensibile, diplomația papală se poate angaja în negocieri discrete și în utilizarea gesturilor simbolice pentru a construi punți de legătură, proces cunoscut în domeniul relațiilor internaționale sub denumirea de „*track two diplomacy*“³.

¹ Kurt Martens, *Position of the Holy See and Vatican City State in International Relations*, 83 U. Det. Mercy L. Rev. 729, 2006, pp. 1-32, disponibil la <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/udetmr83&div=46&id=&page=>, accesat la 1 august 2025. Conceptele vor fi folosite interșanjabil în această cercetare.

² Kiril P. Kartaloff, *Papal Diplomacy*, 2002, pp. 1-5, disponibil la <http://www.historia.va/content/dam/scienze/storiche/documenti/sezionestoriadellachiesa/Papal%20Diplomacy%20CURRENT.pdf>, accesat la 1 august 2025.

³ Peter Jones, *Track Two Diplomacy in Theory and Practice*, Stanford, CA: Stanford University Press, 2015, pp. 7-9.

Geopolitica Sfântului Scaun implică utilizarea strategică a poziției sale unice de actor non-statal pentru a naviga în relațiile internaționale, abordarea Suveranului Pontif fiind caracterizată de neutralitatea principială și promovarea unei agende morale. Astfel, se poate spune că influența Sfântului Scaun nu derivă din coerciție sau din diplomația tranzacțională, ci dintr-un rol cultivat de moralitate și conștiință etică. Puterea soft (*soft power*)⁴ – concept introdus în domeniul teoriei relațiilor internaționale de Joseph S. Nye – se referă la capacitatea de a modela preferințele prin atracție și persuasiune, mai degrabă decât prin coerciție militară sau economică. Însă acest tip de abordare, chiar dacă operează la intersecția dintre autoritatea spirituală și viziunea etică, nu exclude diplomația pragmatică, aspect analizat și în acest articol. Această strategie permite Sfântului Scaun să se angajeze în discursul geopolitic nu ca un actor convențional, ci ca o forță normativă capabilă să modeleze modul în care pacea, dreptatea și demnitatea umană sunt respectate și protejate la nivel global.

Influența morală și culturală a Bisericii Catolice nu depinde doar de persuasiune, ci și de coerența etică percepută între mesaj și practică. După cum notează Scott Appleby, actorii religioși pot funcționa ca interlocutori profetici, confruntând nedreptatea globală nu cu forța, ci cu instrumente simbolice și etice.⁵ Astfel, influența Sfântului Scaun nu este delicată (*soft*) în sens cultural sau economic, ci în capacitatea sa de a construi orizonturi morale. Oferă un discurs nu de interes, ci de sens – reformularea chestiunilor legate de război, sărăcie și demnitate ca dileme fundamentale morale, mai degrabă decât ca probleme tehnocratice. Influența morală eclezială se exercită în primul rând prin doctrina socială a Bisericii și prin rețeaua de instituții catolice. În prezent, Sfântul Scaun coordonează un vast sistem de educație și caritate în întreaga lume: mii de școli, universități (unele dintre ele extrem de prestigioase), spitale, orfelinate și organizații caritabile operează sub egida catolică. Aceste instituții nu numai că oferă servicii sociale, ci transmit și un set de valori – demnitatea persoanei, solidaritatea, justiția socială, caritatea – influențând mentalități și modelând lideri. De exemplu, ordine religioase precum iezuiții sau franciscanii conduc colegii și centre educaționale în întreaga lume de sute de ani, contribuind la educarea multor elite locale în spiritul eticii catolice. În multe țări în curs de dezvoltare, școlile catolice sunt recunoscute pentru calitatea lor academică și disciplina morală pe care o insuflă. La rândul lor, organizații caritabile precum „Caritas Internationalis” și „Catholic Relief Services” intervin în zonele afectate de război sau dezastre, oferind ajutor umanitar imparțial. Prin astfel de acțiuni, Vaticanul „promovează înțelegerea, compasiunea și justiția socială la nivel local”, punând în practică valorile Evangheliei și sporindu-și „puterea *soft*” morală.⁶

⁴ Joseph S. Nye, Jr., *Soft power: the means to success in world politics*, New York: Public Affairs, 2004, p. 19. Joseph S. Nye a introdus în literatura de specialitate termenul *soft power* pentru a descrie capacitatea unei națiuni de a atrage și convinge. În timp ce puterea coercitivă (*hard power*) – capacitatea de a constrânge – angajează puterea militară sau economică a unei țări, puterea *soft* provine din atractivitatea culturii, idealurilor și a politicilor sale.

⁵ Scott R. Appleby, *The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence, and Reconciliation*, New York: Rowman & Littlefield Publishers, 1999, pp. 167-169.

⁶ „Vatican Geopolitics: Power and Influence Explained”, în *Prime Rogue Inc*, 22 februarie 2025, disponibil la <https://primerogueinc.com/blog/vatican-geopolitics-power-and-influence-explained/>, accesat la 1 aprilie 2025.

De-a lungul timpului, diplomația Sfântului Scaun a fost percepută drept rigidă și conservatoare.⁷ Primele semne de reformă reală au fost semnalate abia în 1959 când, printr-un gest descris la acea vreme drept unul „de îndrăzneală senină”⁸, Papa Ioan al XXIII-lea a anunțat că va convoca un conciliu ecumenic general la Vatican. Inițiativa a fost una cu adevărat curajoasă, dezvăluind faptul că, sub aparența unei stabilități teologice monolite, în interiorul Bisericii se conturau noi curente teologice.⁹ Astfel, când spiritul și dialectica au ieșit în cele din urmă la suprafață între 1962 și 1965, cu ocazia Conciliului Vatican II, Biserica Catolică s-a aflat în mijlocul a ceea ce istoricul Philip Gleason a descris drept „un cutremur spiritual”¹⁰.

În epicentrul aceluia „cutremur” a luat naștere și unul dintre primele dialoguri pe care Biserica Catolică le-a inițiat cu lumea musulmană. În enciclica sa din 6 august 1964, *Ecclesiam Suam*¹¹, Papa Paul al VI-lea (1963-1978) a subliniat necesitatea deschiderii Bisericii către alte religii, devenind unul dintre primii papi care s-au angajat într-un dialog sistematic cu musulmanii.¹² El considera Islamul o religie monoteistă care împărtășește multe valori fundamentale cu creștinismul, cum ar fi credința într-un singur Dumnezeu, rugăciunea și preocuparea pentru justiția socială. Demersul Papei Paul al VI-lea a culminat cu pelerinajul în Țara Sfântă, în același an cu publicarea enciclicei, momentul reprezentând prima călătorie a unui papă în afara Europei după mai mult de o jumătate de secol. Pe lângă întâlnirea cu Patriarhul Ecumenic al Constantinopolului, Ahenagoras I, Suveranul Pontif a stabilit și contacte cu reprezentanți ai lumii arabe, angajându-se în medierea conflictelor din Orientul Mijlociu. Astfel, după Războiul de Șase Zile din 1967¹³, el a susținut public dreptul palestinienilor la „propriul pământ”¹⁴, subliniind în același timp și dreptul Israelului de a exista.¹⁵ Astfel, Papa Paul al VI-lea a făcut apel la o rezolvare justă a conflictului și a cerut ca Ierusalimul, orașul sfânt al tuturor adepților religiilor monoteiste, să rămână un oraș deschis.¹⁶ De asemenea, în timpul războiului civil din Liban, el a sprijinit eforturile de dialog între diferitele comunități religioase aflate în conflict.

⁷ Jan Osterreicher, „The Holy See as a Soft Power Actor”, în *Vatican Diplomacy*, iunie 2016, disponibil la https://www.researchgate.net/publication/304580966_Vatican_diplomacy, accesat la 1 august 2025.

⁸ Philip Gleason, „Catholicism and Cultural Change in the 1960's”, în *Review of Politics*, Vol. 34, 1972, pp. 91-107, disponibil la <https://www.jstor.org/journal/reviewpolitics>, accesat la 1 august 2025.

⁹ Charles R. Gallagher, *Vatican Secret Diplomacy. Joseph P. Hurley and Pope Pius XII*, New Haven: Yale University Press, 2008, p. 218.

¹⁰ Philip Gleason, *op. cit.*, p. 97.

¹¹ Papa Paul al VI-lea, *Ecclesiam suam*, 1964, disponibil la https://www.vatican.va/content/paul-vi/en/encyclicals/documents/hf_p-vi_enc_06081964_ecclesiam.html, accesat la 3 august 2025.

¹² Aldona Maria Piwko, „Pope Francis's Communication Strategies During His Middle East Pilgrimages: An Analysis of Interreligious Discourse and Pontifical Diplomacy”, în *Religions*, Vol. 16, Nr. 7, 2025, pp. 917-951, disponibil la <https://doi.org/10.3390/rel16070917>, accesat la 3 august 2025.

¹³ Războiul de Șase Zile a fost un conflict armat între Israel și alianța formată din statele arabe Egipt, Iordania și Siria. Acest război a durat între 5 și 10 iunie 1967. În urma victoriei militare asupra coaliției arabe, Israelul a ocupat Fâșia Gaza, Peninsula Sinai, Platoul Golan și Cisiordania. Pentru detalii a se vedea Jeremy Bowen, *Six Days: How the 1967 War Shaped the Middle East*, New York: Simon & Schuster, 2004; Guy Laron, *The Six-Day War. The Breaking of the Middle East*, New Haven: Yale University Press, 2018; Tom Segev, *1967. Israel, the War and the Year that Transformed the Middle East* (trad. Jessica Cohen), New York: Metropolitan Books, 2007.

¹⁴ Aldona Maria Piwko, *op. cit.*

¹⁵ Papa Paul al VI-lea, *op. cit.*

¹⁶ *Ibidem*.

Inițiativele și activitatea Papei Paul al VI-lea față de lumea arabă au pus bazele dialogului interreligios ulterior. Abordarea sa a fost caracterizată de respectul pentru Islam ca religie revelată¹⁷ și de înțelegerea aspirațiilor naționale ale popoarelor arabe, în timp ce poziția sa față de frământările politice din Orientul Mijlociu a fost mereu echilibrată.

Relațiile și dialogul Bisericii Catolice cu lumea Islamului au fost continuate și semnificativ îmbunătățite de Papa Ioan Paul al II-lea (1978-2005), succesorul lui Paul al VI-lea. În enciclica sa din 1979, *Redemptor hominis*¹⁸, noul papă a subliniat faptul că Islamul și Creștinismul își au originea comună în tradiția abrahamică. De asemenea, în declarațiile sale el s-a referit adesea la figura lui Avraam ca părinte comun al credinței pentru evrei, creștini și musulmani. Urmând exemplul predecesorului său, Papa Ioan Paul al II-lea a pornit într-un pelerinaj în lumea musulmană, punctul culminant al acestuia fiind vizita în Maroc, la invitația regelui Hassan al II-lea. Pe 19 august 1985, în fața a 80 000 de tineri musulmani, conducătorul Bisericii Catolice a mărturisit că se află acolo în postura unui credincios care dorește bunăstarea „poporului și a fraților mei”¹⁹. Prin acel discurs, Papa Ioan Paul al II-lea a stabilit și a făcut cunoscută întregii lumi direcția strategiei pontificatului său în relația cu Islamul, contribuind la aprofundarea relațiilor între adepții ambelor religii.²⁰

În Anul Jubiliar Sfânt 2000, Ioan Paul al II-lea a făcut un pelerinaj în Țara Sfântă, unde s-a întâlnit cu Marele Muftiu al Ierusalimului și cu lideri musulmani, iar un an mai târziu, în timpul vizitei istorice din Siria, Suveranul Pontif a devenit primul papă care a intrat în Moscheea Omeiadă din Damasc²¹, unde, ca „semn de respect pentru Islam și poporul său”²², Papa Ioan Paul al II-lea a sărutat

¹⁷ Islamul este considerat o religie revelată deoarece musulmanii cred că textele sale fundamentale, Coranul și învățăturile profetului Mahomed, sunt mesaje directe de la Dumnezeu (Allah), revelate prin Arhanghelul Gabriel lui Mahomed începând cu anul 610 d.Hr. Această revelație divină nu este văzută ca o nouă credință, ci ca punctul culminant al unui mesaj primordial, universal, de supunere față de Dumnezeu, revelat și profetilor anteriori precum Adam, Avraam, Moise și Iisus. Pentru detalii a se vedea Norman L. Geisler, Abdul Saleeb, *Answering Islam – The Crescent in Light of the Cross*, Grand Rapids, Michigan: Baker Publishing Group, 2002; Anis Shorrosh, *Islam Revealed: A Christian Arab's View of Islam*, Nashville, Tennessee: Thomas Nelson Inc., 1988; Tamara Sonn, *Islam*, Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell, 2015; Tariq Ramadan, *Islamul. Principii. Ritualuri. Evoluție. Provocări* (trad. Andra Ramona Dodiță), Editura Niculescu, București, 2019; Ed Husain, *The House of Islam. A Global History*, New York: Bloomsbury, 2019; Fitzroy Morrissey, *A Short History of Islamic Thought*, London: Head of Zeus Ltd, 2022.

¹⁸ Papa Ioan Paul al II-lea, *Redemptor hominis*, 1979, disponibil la https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_04031979_redemptor-hominis.html, accesat la 3 august 2025.

¹⁹ Papa Ioan Paul al II-lea, „Discursul Sanctității Sale Ioan Paul al II-lea către tinerii musulmani”, Maroc, 19 august 1985, disponibil la https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/1985/august/documents/hf_jp-ii_spe_19850819_giovani-stadio-casablanca.html, accesat la 5 august 2025.

²⁰ Aldona Maria Piwko, *op. cit.*

²¹ Marea Moschee din Damasc, cunoscută și sub numele de Moscheea Omeiadă sau Moscheea Umayyadă, este una dintre cele mai mari și vechi moschei din lume. Ca importanță, această moschee este considerată al patrulea loc sfânt de către unii credincioși musulmani. Această moschee are o semnificație specială nu numai pentru lumea islamică, ci și pentru creștini, deoarece, conform tradiției, mormântul Sfântului Ioan Botezătorul se află în interiorul moscheii. Pentru detalii a se vedea Daniel Janosik, *John of Damascus, First Apologist to the Muslims. The Trinity and Christian Apologetics in the Early Islamic Period*, Eugene, Oregon: Pickwick Publications, 2016; Jean-Pierre Filiu, *The Middle East: A Political History from 395 to the Present*, Hoboken, NJ: Polity, 2023.

²² Victor Gaetan, *God's Diplomats. Pope Francis, Vatican Diplomacy, and America's Armageddon*, New York: Rowman & Littlefield Publishers, 2021, p. 189.

un Coran și a folosit gestul ca metaforă pentru a descrie relațiile dintre cele două comunități religioase.²³

În timpul Primului Război din Golf, din 1991, Papa Ioan Paul al II-lea a trimis emisari speciali la Bagdad și Washington, opunându-se ferm conflictului, iar în 2003 a criticat invazia Irakului. Poziția sa a fost criticată de unele voci occidentale, dar a câștigat recunoaștere și respect în lumea arabă. În același timp, a condamnat ferm terorismul, în special după atacurile de la World Trade Center din 11 septembrie 2001, avertizând totodată împotriva identificării Islamului cu terorismul. Această poziție a contribuit la evitarea tensiunilor interreligioase și a fost, de asemenea, primită pozitiv în țările arabe. Ioan Paul al II-lea a susținut în mod constant dreptul palestinienilor la propriul stat, s-a întâlnit cu președintele Autorității Palestiniene, Yasser Arafat, la Betleem, recunoscând în același timp și dreptul Israelului de a exista în siguranță.²⁴

La fel ca predecesorul său, Papa Ioan Paul al II-lea s-a opus războaielor din Orientul Mijlociu, menținând în același timp o poziție echilibrată asupra problemelor de natură politică. Reperele relației Suveranului Pontif cu lumea panislamică au fost angajamentul personal și promovarea dialogului interreligios. Prin afișarea unui respect profund față de Islam ca religie și preocupările pentru justiția socială și drepturile omului, pontificatul Papei Ioan Paul al II-lea nu s-a limitat doar la a duce mai departe moștenirea lui Paul al VI-lea, ci a contribuit la îmbunătățirea și solidificarea bazei dialogului contemporan dintre lumea catolică și cea musulmană.

În timpul pontificatului Papei Benedict al XVI-lea (2005-2013), diplomația Sfântului Scaun cu lumea panislamică a fost complexă și adesea controversată. Profesorul de teologie Joseph Ratzinger, un bun cunoscător al Islamului și al relațiilor acestuia cu creștinismul, în noua calitate de suveran pontif a avut o abordare mai degrabă teologică și intelectuală față de comunitatea internațională musulmană, ceea ce, pe de o parte, a aprofundat dialogul, dar a generat și grave crize de comunicare. Noul papă credea într-un dialog bazat pe rațiune și adevăr, nu doar pe emoții și gesturi simbolice. În cartea publicată în 2007, *Iisus din Nazaret*, Papa Benedict al XVI-lea sublinia esența și importanța *logosului* în religie²⁵, volumul fiind un etalon al mandatului său pentru învățătura, comunicarea și diplomația Sfântului Scaun cu lumea islamică.

În spiritul acestei abordări, prelegerea susținută de Benedict al XVI-lea la Universitatea din Regensburg în 2006 a umbrat relațiile cu Islamul. În acel discurs, Papa a preluat un fragment din declarația împăratului bizantin din secolul al XIV-lea, Manuel al II-lea Paleologul (Manuel al II-lea al Bizanțului) – „Arătați-mi limpede ce a adus Mahomed nou, căci veți găsi [la el] doar lucruri rele și inumane, cum ar fi porunca lui de a răspândi prin sabie credința pe care o propovăduia”²⁶ –, citat care a fost interpretat de comunitatea musulmană inter-

²³ *Ibidem*.

²⁴ Papa Ioan Paul al II-lea, „Vizită la președintele Yasser Arafat la Betleem. Discursul lui Ioan Paul al II-lea”, 22 martie 2000, disponibil la https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/2000/jan-mar/documents/hf_jp-ii_spe_20000322_arafat.html, accesat la 5 august 2025.

²⁵ Pope Benedict XVI, *Jesus of Nazareth: From the Baptism in the Jordan to the Transfiguration*, New York: Doubleday, 2007, pp. 160-162.

²⁶ *Ibidem*.

națională drept o ofensă a suveranului pontif la adresa Islamului. Astfel, chiar dacă ulterior Papa Benedict al XVI-lea a explicat că doar a preluat fragmentul fără a fi de acord cu afirmațiile lui Manuel al II-lea Paleologul, relațiile dintre Vatican și lumea Islamului au intrat într-o criză profundă, în special cu Universitatea Al-Azhar din Cairo, instituție care găzduiește Comitetul Permanent pentru Dialogul între Religiiile Monoteiste. Arhiepiscopul de Buenos Aires de atunci, cardinalul Jorge Bergoglio, a criticat discursul Papei Benedict al XVI-lea de la Regensburg din 2006, și a afirmat că folosirea acelui citat a distrus munca de aproape douăzeci de ani a lui Ioan Paul al II-lea²⁷, fostul suveran pontif care construisese punți diplomatice și de respect mutual cu reprezentanții și adepții Islamului.

Relațiile dintre Biserica Catolică și Universitatea Al-Azhar au fost „înghețate pe termen nedefinit”²⁸ în 2011, când, după atacul terorist din 1 ianuarie asupra creștinilor copti egipteni din Biserica Sfinților din Alexandria, Papa Benedict al XVI-lea, în mod corect și legitim, a condamnat gestul „aducător de moarte (...) [care] este o insultă la adresa lui Dumnezeu și a întregii omeniri”²⁹. Opoziția Papei față de discriminarea și intoleranța religioasă, îndreptate în primul rând către creștini, a fost, de asemenea, un apel către autoritățile politice pentru o implicare mai mare în asigurarea siguranței tuturor locuitorilor Egiptului. Însă mesajele lui Benedict al XVI-lea au fost întâmpinate cu răceală de către teologii musulmani de la Centrul de Studii Islamice al Universității Al-Azhar, iar Marele Imam a susținut că Benedict al XVI-lea ar trebui să transmită lumii arabe un mesaj care să poată restabili punțile de încredere și să risipească cauzele neînțelegerilor.

Atitudinea reticentă a Suveranului Pontif față de dialogul religios cu Islamul, combinată cu declarațiile justificate la adresa atacurilor teroriste asupra creștinilor din Orientul Mijlociu, a afectat profund diplomația dintre Sfântul Scaun și comunitatea panislamică. Această stare de fapt a fost afectată și de atitudinea opozițională a Marelui Imam al Al-Azhar, șeicul Ahmed al-Tayyeb, și de așteptările sale excesive față de Papa Benedict al XVI-lea. Totuși, în ciuda situației de criză, purtătorul de cuvânt al papalității, cardinalul Federico Lombardi, a transmis mesaje de reconciliere și a încercat să asigure publicul, atât pe cel catolic, cât și pe cel musulman, că Vaticanul se străduiește să normalizeze relațiile reciproce cu Egiptul și cu restul lumii islamice. Astfel, eforturile diplomatice ale Sfântului Scaun s-au concretizat prin întâlniri ale Suveranului Pontif cu ambasadorii țărilor musulmane la Vatican și prin invitarea reprezentanților lumii islamice la dialog.

Un alt eveniment important a fost vizita la Moscheea Albastră din Istanbul în timpul călătoriei papale în Turcia din 2006. Fără îndoială, relația mandatului

²⁷ Alasdair Baverstock, „Pope Francis’ run-in with Benedict XVI over the Prophet Mohammed”, în *The Telegraph*, 2013, disponibil la <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/the-pope/9931030/Pope-Francis-run-in-with-Benedict-XVI-over-the-Prophet-Mohammed.html>, accesat la 10 august 2025.

²⁸ Aldona Maria Piwko, *op. cit.*, p. 2.

²⁹ Papa Benedict al XVI-lea, *Angelus*, 2 ianuarie 2011, disponibil la https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/angelus/2011/documents/hf_ben-xvi_ang_20110102.html, accesat la 5 august 2025.

pontifical al Papei Benedict al XVI-lea cu Islamul a dezvăluit noi perspective în care dialogul s-a bazat pe onestitatea intelectuală și pe înțelegerea mai profundă a diferențelor teologice. Forma de comunicare a lui Benedict al XVI-lea cu lumea arabă a dezvăluit deopotrivă posibilitățile și limitele unei abordări intelectuale a dialogului interreligios.

Toți cei trei predecesori ai Papei Francisc au influențat, fără îndoială, stilul de comunicare al acestuia cu lumea panislamică. Considerând pontificatele anterioare drept izvoare de învățare, dar și influențat de propriul trecut, Francisc a ales o abordare mult mai emoțională și simbolică a dialogului, evitând formulările teologice controversate. În cazul regretatului papă, credibilitatea morală a devenit un atu diplomatic, transformând diplomația Sfântului Scaun cu Islamul într-un adevărat breviarium de *soft power*, într-o epocă în care conceptul de *hard power* începea să devină dominant.

Misiunea: diplomația religioasă a Papei Francisc – subiect al relațiilor internaționale

În cartea sa din 2006, *The mighty and the Almighty: reflections on America, God, and world affairs*, fosta secretară de stat Madeleine Albright scria că factorii de decizie trebuie să înțeleagă mai bine rolul religiei în lume și să o abordeze ca pe un potențial instrument de reconciliere și nu ca pe o sursă de conflict.³⁰ Astfel, patru decenii mai târziu, Albright nu făcea altceva decât să legitimizeze de la cel mai înalt nivel al diplomației americane importanța reformei și deschiderea spre dialogul interconfesional inițiate de Papa Ioan al XXIII-lea la mijlocul anilor 1960. De asemenea, în 2022, ambasadorul american Kenneth Hackett, în volumul său, *Vatican Code. The American Diplomacy in the Time of Francis*, sublinia:

„Sfântul Scaun, ca centru al Bisericii Catolice, este o autoritate morală puternică. Prezența sa globală, concentrarea asupra drepturilor omului, a protejării libertății religioase și a demnității individului îi conferă un rol unic și, în general, respectat în întreaga lume. Cunoaște și este martor la multe și se angajează discret și educat asupra unei game largi de probleme, inclusiv geopolitice, de pace, sau despre drepturile omului și libertatea religioasă.”³¹

Comunicarea diplomatică este un tip special de relaționare la nivel internațional, caracterizat prin formalizare, protocol și mesaje multistratificate.³² Studiile despre diplomația papală subliniază caracterul său unic, combinând elementele diplomației tradiționale de stat cu cele ale misiunilor religioase și morale.³³

³⁰ Madeleine Albright, *The mighty and the Almighty: reflections on America, God, and world affairs*, New York: Harper Collins Publishers, 2006, p. 12.

³¹ Kenneth Hackett, *Vatican Code. The American Diplomacy in the Time of Francis*, New York: Paulist Press, 2022, p. 21.

³² Geoff R. Berridge, *Diplomacy: Theory and Practice*, 5th ed. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015, p. 152.

³³ Jodok Troy, „International politics as global politics from below: Pope Francis on global politics”, în *Journal of International Relations and Development*, Nr. 24, pp. 555-753, 2020, disponibil la <https://scihub.ru/https://link.springer.com/article/10.1057/s41268-020-00202-y>, accesat la 10 august 2025.

O caracteristică specială a comunicării diplomatice a Sfântului Scaun este funcția sa duală, fiind atât subiect de drept internațional, cât și centru instituțional al Bisericii Catolice. Această dualitate influențează strategiile de comunicare, care trebuie să ia în considerare atât dimensiunea politică, cât și pe cea religioasă.³⁴

La intersecția dintre diplomatie și religie, în spațiul dialogului intercultural, activitatea Papei Francisc este un fenomen demn de o atenție deosebită. Încă de la începutul pontificatului său, în 2013, Jorge Mario Bergoglio și-a asumat misiunea de a construi punți între diferite culturi și religii, concentrându-se pe o comunicare care depășește barierele ideologice, teologice și politice tradiționale. Diplomația papală și acțiunile lui Francisc au depășit cadrul convențional al normelor Vaticanului, introducând noi elemente de comunicare interculturală, bazate pe abordarea directă, simplitatea mesajului și implicarea autentică în încercarea soluționării unora dintre cele mai mari provocări internaționale. Cercetările privind stilul de comunicare al Papei Francisc evidențiază trăsăturile sale caracteristice: sinceritatea, limbajul accesibil, utilizarea metaforelor preluate din viața de zi cu zi și capacitatea de a adapta mesajul diferiților destinatari.³⁵

Din perspectivă metodologică, analiza strategiilor de comunicare ale Papei Francisc necesită o abordare eclectică, incluzând cadre teoretice din domeniile comunicării interculturale, diplomației publice și studiilor religiei în relațiile internaționale. Cel mai cunoscut model folosit pentru a surprinde complexitatea acestei strategii este modelul de competență în comunicare interculturală al Darlei Deardorff, care subliniază importanța conștientizării culturale, a cunoștințelor, abilităților și atitudinilor în comunicarea eficientă între reprezentanții diferitelor culturi.³⁶ Acest model este deosebit de util în analiza adaptării mesajului papal la diferitele contexte culturale din Orientul Mijlociu. Astfel, prin *atitudini adecvate* se transmite respectul, adică aprecierea unei alte culturi și abținerea de la prejudecăți, iar *conștientizarea culturală și cunoașterea aprofundată* sunt bazele dezvoltării unor abilități precum ascultarea, observarea și evaluarea, aspecte care permit analiza, interpretarea și referința. Aceste elemente permit atingerea rezultatelor interne dorite, care sunt: adaptabilitatea, flexibilitatea, perspectiva etno-relativistă și empatia. În cele din urmă, rezultatele externe dorite sunt comunicarea și comportamentul eficient și adecvat în situații interculturale.³⁷

Analizând atitudinile, gesturile și declarațiile Papei Francisc, nu există nicio îndoială că acesta a atins plenitudinea acestor competențe. Cu simplitatea și franchețea sa caracteristice, s-a angajat în diverse inițiative interculturale, ignorând adesea criticile mediului sau ale cercurilor ultracatolice. Papa era conștient

³⁴ Pavlos Hatzopoulos, Fabio Petito, *Religion in International Relations: The Return from Exile*, New York: Palgrave Macmillan, 2014, p. 23.

³⁵ Pope Francis, Austen Ivereigh, *Let Us Dream. The Path to a Better Future*, London: Simon & Schuster, 2020, pp. 15-19.

³⁶ Darla K. Deardorff, „Assessing Intercultural Competence“, în *New Directions for Institutional Research*, Nr. 149, pp. 65-79, 2011, disponibil la <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/ir.381>, accesat la 10 octombrie 2025.

³⁷ *Ibidem*. A se vedea și Darla K. Deardorff, Lily A. Arasaratnam-Smith, *Intercultural Competence in Higher Education. International Approaches, Assessment and Application*, London: Routledge, 2017, pp. 7-19.

că numai prin dobândirea și dezvoltarea acestor competențe interculturale avea șansa de a-și pune în aplicare comunicarea eficientă și strategia diplomatică față de comunitățile cu valori religioase și culturale altele decât cele specifice catolicismului.

Prin implicarea în politica internațională, Papa Francisc, predecesorii și urmașii săi întruchipează mai degrabă „suveranitatea spirituală [a Sfântului Scaun]”³⁸ decât suveranitatea teritorială (a microstatului Vatican). Astfel, diplomația papală este obligată să urmărească „obiective nemateriale” și nu „elemente de posesie”.³⁹ Implicarea Bisericii în diferite forme de organizare politică și socială, diviziuni, fragmentări și dezintegrare, precum și numeroasele declarații ale papilor despre ordinea mondială, adică „viziunile”⁴⁰ Sfântului Scaun asupra politicii globale, demonstrează această caracteristică nematerială a diplomației papale – una înrădăcinată în căutarea unor perspective ale binelui, mai degrabă decât doar a unor interese materiale.

Papa Francisc a fost un suveran pontif neobișnuit, nefăcând parte din ecosistemul romano-catolic eurocentric, provenind din Sudul Global, aflat în plină expansiune religioasă. Astfel, el a fost considerat primul papă „global” și o figură reprezentativă pentru ceea ce cercetătorii domeniului numesc „obiectivele nemateriale” ale diplomației. Poate însăși originea sa a fost variabila principală care a determinat îmbrățișarea necondiționată a acestei viziuni, dar și dorința de înțelegere și apropiere față de celelalte confesiuni.

Pontificatul lui Francisc a fost marcat de intensificarea activității diplomatice a Sfântului Scaun în Orientul Mijlociu, aspect regăsit în activitățile de comunicare strategice ale Papei. În contextul situației geopolitice complexe a regiunii, marcată de conflicte armate, crize umanitare și deteriorarea dramatică a situației comunităților creștine, comunicarea papală a căpătat un caracter multidimensional, reunind atât declarații diplomatice oficiale, cât și gesturi pastorale simbolice. Aceste strategii – o sinteză a metodelor tradiționale ale diplomației papale – cu forme inovatoare de comunicare socială au servit la atingerea obiectivelor generale ale pontificatului: promovarea păcii, protejarea minorităților religioase și construirea de punți de dialog interreligios și intercultural într-una dintre cele mai complicate regiuni ale lumii contemporane.

Elementele-cheie ale setului de instrumente diplomatice ale Papei Francisc în raport cu lumea musulmană au fost dialogul intercultural, comunicarea strategică și simbolistica limbajului și a gesturilor. De asemenea, în cazul regretatului Papă, credibilitatea morală a devenit un atu diplomatic într-o epocă dominată de *hard power* (puterea militară, negocieri agresive, competiția pentru zonele de influență etc.). Politica Papei Francisc în Orientul Mijlociu și Africa de Nord (MENA) a fost caracterizată de o combinație înțeleaptă de politici bazate pe

³⁸ Jozef Batora, Nik Hynek, *Fringe players and the diplomatic order. The new heteronomy?*, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, 2014, pp. 98-101.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Jodok Troy „Two ‚Popes’ to speak for the World. The Pope and the United Nations Secretary General in World Politics”, în *Review of Faith & International Affairs*, Vol. 15, Nr. 4, 2017, pp. 67-78, disponibil la <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15570274.2017.1392712>, accesat la 10 octombrie 2025.

valori și poziții adecvate, în conformitate cu amploarea obiectivelor pe care suveranul pontif le-a stabilit pentru misiunea sa pastorală. Chiar dacă popularitatea unui catolic, fie el și un Papă, nu era la fel de semnificativă în spațiul MENA precum în alte părți ale lumii, întrucât numărul adeptilor Bisericii Catolice în regiune este relativ mic, Francisc a încercat să înțeleagă diversitatea etnică, socială, culturală și, evident, religioasă a regiunii, creând punți de dialog și revigorând relevanța diplomației catolice în universul lumii panmusulmane.

Dialogul intercultural a fost o misiune asumată de Jorge Mario Bergoglio încă de la începutul pontificatului său, în 2013. Astfel, el s-a concentrat pe un tip de comunicare care depășea barierele ideologice, teologice și politice tradiționale, introducând elementele enumerate mai sus, și anume abordarea directă, simplitatea mesajului și implicarea autentică în provocările globale.

Încă de la începutul pontificatului său, Papa Francisc a subliniat în mod constant că dialogul interconfesional este instrumentul-cheie al strategiei de comunicare cu statele cu populație majoritar musulmană. Astfel, primatul dialogului asupra discuției teologice și al construcției relațiilor personale în detrimentul disputelor doctrinare l-au transformat pe Papa Francisc în cel mai iubit catolic de către musulmani. Un exemplu edificator în acest sens a fost prietenia dintre Papă și Marele Imam al Al-Azhar, Ahmad al-Tayyeb. Ambii au căutat, în primul rând, dialogul personal, ajungând să discute despre religie abia în momentul în care încrederea fusese deja construită. Intimitatea celor doi lideri religioși a devenit un simbol clar al fraternității umane. Astfel, dialogul de *bona fide* cu Islamul, considerat imposibil, dar și contestat anterior, a devenit realitate datorită atitudinii Papei și a Marelui Imam. Până la preluarea tronului lui Petru de către Francisc, dialogul interreligios consta într-o dezbatere purtată între oameni interesați de alteritate și diversitate culturală. Nu exista niciun model despre cum ar trebui să arate acest dialog, despre care se vorbește, totuși, atât de mult.⁴¹

O altă barieră a fost doborâtă odată cu faimoasa călătorie apostolică papală în Emiratele Arabe Unite (EAU) din februarie 2019. Pentru prima dată în istoria papalității, Episcopul Romei vizita Peninsula Arabică, ceea ce în sine reprezenta deja un gest comunicativ distinct și inovator. Vizita papală a fost, de asemenea, o piatră de hotar în relațiile reciproce dintre creștini și musulmani, nu numai în Peninsula Arabică, ci în întreg Orientul Mijlociu.

Papa Francisc a călătorit în EAU pentru a participa la Conferința Internațională a Fraternității Umane de la Abu Dhabi, organizată cu ocazia celei de-a 800-a aniversări a întâlnirii Sfântului Francisc de Assisi cu sultanul al-Malik al-Kamil.⁴²

⁴¹ Roberto Catalano, „Pope Francis’ Culture of Dialogue as Pathway to Interfaith Encounter: A Special Focus on Islam“, în *Religions*, Vol. 13, Nr. 4, p. 279, 2022, disponibil la <https://www.mdpi.com/2077-1444/13/4/279>, accesat la 11 octombrie 2025.

⁴² În timpul celei de-a cincea cruciade din 1219, Francisc de Assisi a decis să plece într-o misiune de a predica Evanghelia printre musulmani. Francisc a plecat cu intenții pașnice și fără dorința de a se implica în dispute, dar și-a stabilit un obiectiv clar pentru această călătorie – să-i aducă pe adepții Islamului mai aproape de Hristos, care a murit pe cruce pentru mântuirea fiecărui om. Francisc de Assisi știa că misiunea era dificilă și că finalul ei putea fi tragic, deoarece se putea încheia cu moartea sa. Calea pe care a parcurs-o cel care avea ulterior să fie sanctificat a fost cu siguranță una plină de provocări și dificultăți. Misionarul a fost închis de armata sultanului, i s-au adresat insulte și a fost bătut, dar nu s-a lăsat intimidat. Datorită perseverenței sale în

Călătoria Papei Francisc în EAU s-a desfășurat sub sloganul: „Transformați-mă într-un instrument al păcii voastre!“ și avea drept *logo* un porumbel cu o ramură de măslin. Acea imagine făcea trimitere la potopul cunoscut din tradiția biblică, iar Papa Francisc i-a menționat simbolistica în discursul său adresat participanților la conferință: „și noi astăzi, în numele lui Dumnezeu, pentru a păstra pacea, trebuie să intrăm împreună, ca o singură familie, într-o arcă care poate naviga pe marea furtunoasă a lumii: arca fraternității“. ⁴³ Evenimentul central al acestei vizite a fost semnarea de către Papa Francisc și Marele Imam al Al-Azhar, Ahmad Al-Tayyeb, a „Documentului privind Fraternitatea Umană pentru Pace Mondială și Coexistență“, la Abu Dhabi, pe 4 februarie 2019. Acel document a devenit o nouă fundație pe care a început construcția dialogului catolico-musulman 2.0. Pe această temelie, Papa Francisc a început să își implementeze strategia de construire a podurilor, nu a zidurilor ⁴⁴, punând un accent deosebit pe întâlnirile personale și pe dialogul intercultural.

Strategia culturii întâlnirii ca element al comunicării interculturale în diplomația religioasă a Papei Francisc a fost implementată și în timpul celorlalte vizite apostolice ale sale în țările arabe. În 2019, suveranul pontif a călătorit în Maroc, în 2021 în Irak și în 2022 în Bahrain. Aceste vizite au avut ca scop întâlniri cu reprezentanți ai autorităților statului, precum și stabilirea unui dialog direct cu liderii religioși și comunitățile locale. În timpul acestor vizite, Papa a subliniat importanța respectului reciproc și a coexistenței pașnice a diferitelor grupări religioase. Un eveniment special din seria aceasta de vizite a fost întâlnirea lui Francisc cu Marele Ayatollah al Irakului, Ali Al-Husayni al-Sistani. Momentul a fost unul fără precedent în istoria de peste 1200 de ani a relațiilor creștino-musulmane. Vizita a fost una de curtoazie, a durat 50 de minute și a avut loc cu ușile închise, fără participarea presei sau a camerelor de televiziune, iar după încheierea întâlnirii, cei doi lideri religioși nu au emis o declarație comună. Intimitatea evenimentului a făcut ca simbolismul conversației să capete o semnificație aparte. Fotografia „Papei în alb și a ayatollahului în negru“ ⁴⁵ a făcut rapid înconjurul lumii, devenind un element elocvent al dialogului privat dintre cei doi lideri.

misiunea întreprinsă, 29 august 1219 poate fi considerată data simbolică a începutului dialogului religios dintre creștini și musulmani. Detaliile exacte ale întâlnirii lui Francisc cu sultanul al-Malik al-Kamil nu sunt cunoscute, deoarece avem doar relatarea Sfântului Bonaventura, scrisă după întâlnirea de la Damietta, Egipt. Se crede că Francisc a petrecut două zile cu sultanul, timp în care i-a povestit lui al-Malik despre Hristos și despre propria sa credință. Conform biografiei Sfântului Francisc scrise de Sfântul Bonaventura, sultanul a apreciat entuziasmul noului venit din Assisi și curajul său, motiv pentru care l-a ascultat cu interes și a dorit ca acesta să rămână mai mult timp ca oaspete al său. Concluzia acestei întâlniri este relevantă și astăzi, și anume că nimeni nu trebuie exclus din legătura de frățietate, nici măcar cei reticenți sau chiar ostili față de un anumit grup de oameni. Întâlnirea Sfântului Francisc cu sultanul este, fără îndoială, o dovadă că o relație cu inamicul nu trebuie să însemne întotdeauna luptă, ci poate fi și o invitație sau punte spre dialog.

⁴³ Pope Francis, „Interreligious Meeting. Address of His Holiness“, 4 februarie 2019, disponibil la https://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2019/february/documents/papafrancesco_20190204_emiratiarabi-incontrointerreligioso.html, accesat la 15 octombrie 2025.

⁴⁴ Pope Francis, „Visit to the Mater Misericordiae Shrine Prayer of The Holy Father“, 22 septembrie 2018, disponibil la https://www.vatican.va/content/francesco/en/prayers/documents/papa-francesco_preghiere_20180922_preghierasantuario-vilnius-lituania.html, accesat la 15 octombrie 2025.

⁴⁵ Hugues Lefèvre, „Pope Francis' Crazy Gamble: His Historic Visit to Iraq“, 2021, disponibil la <https://aleteia.org/2024/09/01/pope-francis-crazy-gamble-his-historic-visit-to-iraq/>, accesat la 15 octombrie 2025.

Întâlnirea cu ayatollahul Ali al-Sistani a fost un exemplu model de diplomatie religioasă. Organizatorii întâlnirii au pregătit-o cu precizie protocolară, respectând cu strictețe eticheta șiiită în timpul vizitei la domiciliul ayatollahului. Francisc a menținut prudența teologică, evitând declarațiile doctrinare, dar valorile sociale comune au fost aduse în mod special în discuție.

Călătoria papală în Bahrain din noiembrie 2022 a reprezentat o altă etapă în strategia de promovare a dialogului intercultural. Scopul vizitei lui Francisc în țara celor Două Mări a fost participarea la „Forumul pentru Dialog din Bahrain”, sub sloganul „Est și Vest pentru coexistența umană”.⁴⁶ Acest forum a fost un eveniment internațional cu acoperire globală și s-a caracterizat și printr-un nivel academic, deoarece au participat numeroși teologi eminenți și experți în dialog interconfesional, acest ultim instrument fiind un element inovator al comunicării Papei Francisc. Papa i-a implicat pe liderii religioși ca parteneri-cheie în construirea păcii și stabilității în regiune.

Comunicarea strategică a Papei Francisc în relațiile cu Orientul Mijlociu s-a bazat pe câțiva piloni fundamentali care, nu doar că l-au deosebit de predecesorii săi, dar s-au dovedit a fi foarte eficienți. Primul dintre aceștia era *contactul direct*, Sanctitatea Sa fiind convins că doar astfel se pot pune bazele unei înțelegeri pe termen lung. Premisa lui Francisc a fost validată chiar de vizitele sale în Iordania, Palestina, Israel, Egipt, Maroc, Irak, Emiratele Arabe Unite și Bahrain. Acele întâlniri nu au fost doar simple ceremoniale, ci o concretizare a crezului că reconcilierea necesită apropierea de cealaltă parte, de persoane, de societate. Simbolismul incluziunii a fost util în atingerea acestor obiective. Papa a folosit în mod conștient gesturi cu o semnificație simbolică profundă, depășind barierele lingvistice și culturale. Dintre acestea, cel mai important probabil a fost acel „moment de tăcere”⁴⁷, o perioadă de contemplare tăcută, rugăciune, reflecție sau meditație. Gestul a devenit ulterior un ritual special al pontificatului său, papa considerând că avea puterea de a transmite un mesaj și emoții mult mai puternice decât un discurs plin de patos. Papa a folosit acest gest în timpul unei rugăciuni comune pentru victimele terorismului în timpul vizitei sale la Mosul, Irak. *Alegerea locurilor simbolice* este cel de-al doilea pilon al comunicării strategice papale a lui Francisc. Astfel, rugăciunea la Zidul Plângerii din Ierusalim, precum și la zidul de separație israelian din Betleem, i-au adus nu doar aprecierea palestinienilor, ci a întregii comunități arabe din regiune. *Respectul față de Islam*, prin celebrul gest de renunțare la încălțăminte înainte de intrarea într-o moschee, în conformitate cu tradiția musulmană, este un alt reper al comunicării strategice a Papei Francisc. Trebuie menționat aici că acest gest de respect a fost adoptat și de predecesorii săi, atât Ioan Paul al II-lea, cât și Benedict al XVI-lea. Însă chiar dacă nu este un element inovator, nu poate fi omis din analiza materialului de cercetare privind strategia de comunicare a Papei Francisc. Atâta vreme cât presa acordă o atenție deosebită acestui element specific tradiției musulmane, semnificația lui transcende arealul religios, chiar împingând în plan secund alte eveni-

⁴⁶ Aldona Maria Piwko, *op. cit.*

⁴⁷ *Ibidem.*

mente, cuvinte și angajamente, adesea mult mai importante și revoluționare, rezultate din vizita papală la moschee. Cel de-al patrulea pilon îl reprezintă *gesturile de solidaritate cu victimele conflictelor*. De la cumpărarea unor cartele internaționale de telefon pentru refugiații din tabăra Moira de pe Insula Lesbos, în 2016, până la exprimarea solidarității prin rugăciunea papală din Piața celor Patru Biserici, cunoscută și sub numele de Hosh Al Bieaa, din Mosul, în 2021, față de toți cei afectați de activitățile maligne ale grupării teroriste Statul Islamic din Irak, Papa Francisc a lăsat de înțeles că „fraternitatea este mai durabilă decât fratricidul”.⁴⁸ De altfel, acel slogan a devenit manifestul și viziunea sa asupra modului în care conflictul religios putea fi depășit prin revenirea la valorile umanitare fundamentale. În rugăciunea sa din Piața celor Patru Biserici⁴⁹, Francisc a subliniat că simbolurile locului – Moscheea Al-Nouri cu minaretul său Al-Hadba și Biserica Maicii Domnului a Orei – sunt semne ale dorinței umane perene de apropiere și nu ale războiului. Prezența Papei Francisc la Mosul și rugăciunea în această piață specială au devenit un act simbolic de reconsacrare a locului unde violența trebuie depășită prin iubire, iar distrugerea poate da speranța renașterii. Ultimul pilon, dar poate cel mai important, îl reprezintă *inițiativele de pace*. Suveranul Pontif, în calitate de mediator în problema palestiniană, a organizat o întâlnire de rugăciune pentru pace în Grădinile Vaticanului pe 8 iunie 2014. La eveniment au participat președintele israelian de la acea vreme, Shimon Peres, președintele Autorității Palestiniene, Mahmoud Abbas, și Patriarhul Bartolomeu, iar gazda, Papa Francisc, a declarat:

„Înfăptuirea păcii necesită curaj, mult mai mult decât războiul. Necesită curajul de a spune *da* întâlnirii și *nu* conflictului; *da* dialogului și *nu* violenței; *da* negocierilor și *nu* ostilităților; *da* respectului pentru acorduri și *nu* actelor de provocare; *da* sincerității și *nu* duplicității. Toate acestea necesită curaj, necesită forță și tenacitate.”⁵⁰

Aceste strategii au dat rezultate concrete. Documentul despre fraternitatea umană semnat împreună cu Marele Imam din Al-Azhar, precum și vizita papală istorică în Irak au demonstrat că o comunicare simbolică se poate traduce într-o schimbare politică și socială reală. De altfel, în era rețelelor sociale și a comunicării globale, un simbol puternic vorbește adesea mult mai eficient decât documentele stufoase și cu limbaj complicat. Papa Francisc a înțeles perfect importanța unui singur gest, făcut sincer și spontan. Gesturile inovatoare ajung la milioane de oameni din întreaga lume și ar putea avea în viitor un impact semnificativ asupra schimbării narațiunii relațiilor interconfesionale din Orientul Mijlociu. Simbolismul acestui tip de strategie de comunicare din partea conducătorului

⁴⁸ Pope Francis, „Prayer of Suffrage for The Victims in Mosul”, 7 martie 2021, disponibil la https://www.vatican.va/content/francesco/en/prayers/documents/papa-francesco_pregiere_20210307_pregiera-iraq.html, accesat la 15 octombrie 2025.

⁴⁹ Piața celor Patru Biserici din Mosul, cunoscută și sub numele de Hosh Al Bieaa, găzduiește patru biserici creștine: o biserică siriacă-catolică, o biserică ortodoxă armeană, o biserică caldeeană și o biserică ortodoxă siriacă, toate fiind distruse de Statul Islamic.

⁵⁰ Pope Francis, „Invocation for Peace. Words of Pope Francis”, 8 iunie 2014, disponibil la https://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2014/june/documents/papa-francesco_20140608_invocazione-pace.html, accesat la 15 octombrie 2025.

Bisericii Catolice a devenit un instrument practic pentru construirea păcii într-una dintre cele mai predispuse la conflicte regiuni ale lumii.

Simbolistica limbajului și cea a gesturilor sunt considerate acte care creează realitate – ele binecuvântează, cheamă la pace și pot stabili sau reînnoi relații diplomatice. Cu atât mai mult în contextul Orientului Mijlociu, unde fiecare cuvânt are o greutate istorică aparte și o semnificație politică suplimentară. Cercetările lui Edward Hall privind comunicarea în diverse contexte de importanță medie și/sau foarte ridicată⁵¹, au stat la baza implementării strategiei de comunicare interculturală și a diplomației religioase a Papei. Astfel, Francisc a apelat de bunăvoie la gesturi și simboluri, folosindu-le drept limbaj universal de înțelegere într-o regiune marcată de numeroase conflicte. Conform teoriei semnelor a lui Charles Sanders Peirce (1994), comunicarea papală funcționa pe trei niveluri: „iconic, indexical și simbolic”.⁵² Gesturile Papei, cum ar fi sărutarea picioarelor adepților diferitelor religii în timpul Liturghiei de Joia Mare sau rugăciunea la Zidul de Vest, au devenit simboluri puternice care transcend granițele lingvistice și religioase.

Comunicarea simbolică este definită ca procesul de transmitere a semnificațiilor prin utilizarea semnelor, gesturilor, obiectelor și acțiunilor care depășesc sensul lor literal, dobândind dimensiuni metaforice, culturale și ideologice.⁵³ Spre deosebire de comunicarea verbală, care se bazează în principal pe coduri lingvistice, comunicarea simbolică folosește arhetipuri universale și modele culturale, ceea ce o face deosebit de eficientă în comunicarea interculturală. În teoria sa despre simbolurile rituale, antropologul Victor Turner evidențiază trei proprietăți de bază ale simbolurilor: condensarea, sau capacitatea de a concentra mai multe semnificații într-un singur semn; unificarea, care este combinarea unor elemente diverse într-un întreg coerent; și polarizarea, sau oscilația dintre semnificațiile senzoriale și cele ideologice. Aceste proprietăți fac comunicarea simbolică deosebit de eficientă în contextul religios, unde se folosește în mod tradițional un bogat arsenal de simboluri și gesturi rituale.⁵⁴

Papa Francisc a inițiat o nouă tendință în limbajul comunicării, și anume căutarea simplității și a direcției. Declarațiile sale oficiale erau lipsite de multe elemente formale și de stilul de vorbire ecleziastic, didactic. Suveranul Pontif folosea metafore și exemple simple, ușor de înțeles pentru ascultătorul obișnuit. Când se adresa lumii panmusulmane, el insera în discursurile sale exemple din cultura locală, regională. Un exemplu edificator în acest sens a fost trimiterea la metafora „Arborelui Vieții – Shajarat-al-Hayat”⁵⁵, folosită în discursul din Bahrain.

⁵¹ Edward Hall, *The Hidden Dimension*, New York: Bantam Books, 1990, p. 71.

⁵² James Hoopes (ed.), *Peirce on Signs: Writings on Semiotic*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1994, p. 239.

⁵³ Andrius Gudauskas, Žiugždaitė Saulena, „New Style of Pope Francis' Communication: Guidelines for the Catholic Church?”, în *SOTER Journal of Religious Science*, Nr. 54, 2015, pp. 9-22, disponibil la <https://www.vdu.lt/cris/entities/journal/801a6ae4-8789-42eb-a5b1-7c611ef300f1>, accesat la 20 octombrie 2025.

⁵⁴ Victor Turner, *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*, Venice: Aldine Pub, 1996, pp. 31-33.

⁵⁵ Pope Francis, „Meeting with the Authorities, Civil Society and The Diplomatic Corps”, în *Address of His Holiness*, 3 noiembrie 2022, disponibil la <https://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2022/november/documents/20221103-autorita-bahrain.html>, accesat la 15 octombrie 2025.

Atingerea obiectivului de comunicare propus a fost facilitată și de evitarea terminologiei de specialitate și formularea unor fraze scurte, memorabile, în locul unor structuri retorice complexe. Trebuie menționat faptul că Papa Francisc avea o sensibilitate lingvistică deosebită în comunicarea interreligioasă, pe care a folosit-o perfect, ținând cont de contextul cultural în comunicarea internațională. Analiza de discurs demonstrează faptul că liderul de la Vatican depunea eforturi considerabile pentru a se asigura că limbajul comunicatelor era echilibrat. De asemenea, în timpul pontificatului său, a fost dezvoltat un model distinct de comunicare în situații de criză, adaptat dinamicii și evenimentelor din Orientul Mijlociu. O analiză a comunicatelor Sfântului Scaun din timpul Papei Francisc arată că timpul mediu de răspuns la incidentele grave din regiune era mai mic de 24 de ore, comparativ cu 2-3 zile în timpul pontificatelor anterioare.⁵⁶

Comunicarea simbolică este un element fundamental al discursului uman, depășind limitele comunicării verbale. În contextul diplomației religioase și internaționale contemporane, gesturile simbolice capătă o semnificație deosebită ca instrumente capabile să depășească barierele lingvistice, culturale și confesionale. Pontificatul Papei Francisc a fost caracterizat printr-o utilizare deosebit de conștientă și strategică a comunicării simbolice ca element-cheie al strategiei de comunicare papală.⁵⁷ Jorge Mario Bergoglio, odată cu preluarea funcției de Episcop al Romei în 2013, a introdus o nouă calitate în comunicarea papală, în care gesturile simbolice au dobândit o funcție importantă, adesea egală sau chiar dominantă în raport cu comunicarea verbală. Fără îndoială, comunicarea simbolică este cu precădere predestinată să depășească barierele tradiționale de comunicare.

În ceea ce privește simbolistica gesturilor, Papa Francisc a apelat la aceasta pentru a transmite mesaje cu semnificații teologice și sociale profunde. Spălarea picioarelor femeilor și ale persoanelor aparținând altor confesiuni în timpul Liturghiei din Joia Mare, sărutarea bolnavilor și a persoanelor cu dizabilități sau îmbrățișarea spontană a copiilor în timpul audiențelor – toate aceste gesturi depășesc cu mult funcția lor literală, devenind simboluri puternice ale viziunii Papei asupra Bisericii.⁵⁸ Gestul spălării picioarelor prizonierilor, inclusiv ale femeilor și musulmanilor, în timpul Liturghiei din Săptămâna Patimilor, este deosebit de elocvent. Acest gest, rezervat în mod tradițional bărbaților, a devenit, în interpretarea lui Francisc, o manifestare a incluziunii și universalității mesajului Evangheliei. Simbolismul acestui gest a rezonat mult dincolo de granițele comunităților creștine, devenind un mesaj universal despre demnitatea fiecărei ființe umane.

Fostul Suveran Pontif a dezvoltat o formă particulară a „diplomației gesturilor”. Întâlnirile sale cu liderii politici și religioși au fost caracterizate de o atenție deosebită acordată dimensiunii simbolice, în care fiecare gest, locul întâlnirii și circumstanțele înconjurătoare au fost atent pregătite pentru a fi în concordanță

⁵⁶ Aldona Maria Piwko, *op. cit.*

⁵⁷ Ghadeer AbdulhadiJabur, Mazin Jasim Al-Hilu, „A Pragmatic Study of Symbolism in Pope Francis' Speech in UR During The Papal Visit to Iraq”, în *Lark Journal Art College Wasit University*, Nr. 14, 2022, pp. 536-52, disponibil la, <https://iasj.rdd.edu.iq/journals/uploads/2024/12/15/d944b65c95d1c20fd95461e5ef62979e.pdf>, accesat la 25 octombrie 2025.

⁵⁸ Roberto Catalano, *op. cit.*

cu mesajul transmis. Un exemplu al eficacității acestei strategii a fost întâlnirea istorică cu Marele Ayatollah Ali al-Sistani de la Najaf, în 2021. La acea vreme, comunicarea simbolică, prin însuși locul întâlnirii, prin modul în care a fost organizată și gesturile însoțitoare, transmitea mai mult conținut decât comunicatele oficiale. Francisc, așezat pe picior de egalitate cu Ayatollahul, considerat unul dintre cei mai înalți lideri religioși pentru musulmanii adepți ai šiismului duodeciman, ascultându-l cu respect și acceptându-i ospitalitatea, a construit un mesaj puternic despre posibilitatea dialogului între catolici și šiiti.

Pontificatul Papei Francisc a marcat un progres în modul în care diplomația religioasă era practică în raport cu lumea musulmană din Orientul Mijlociu. Pentru prima dată în istoria papalității a fost introdusă o strategie de comunicare atât de cuprinzătoare și multidimensională, care a depășit cadrul tradițional al diplomației Sfântului Scaun. Un element-cheie al acestei revoluții a fost trecerea de la comunicarea doctrinară la comunicarea relațională, bazată pe întâlniri directe și pe construirea de legături personale cu liderii religioși și politici din regiune. Acțiunile Papei Francisc au fost caracterizate de toate elementele unei comunicări interculturale eficiente: conștientizare culturală, cunoaștere a contextului regional, abilități de adaptare a mesajului și atitudini de deschidere și respect față de alte tradiții religioase. Rezultatele obținute constituie o parte importantă a moștenirii sale: adaptabilitate, flexibilitate, empatie și comunicare interculturală eficientă, iar „diplomația gesturilor” practică de Francisc rămâne o contribuție inovatoare la teoria și practica comunicării interculturale.

*Moștenirea: un set de instrumente
diplomatice pentru o lume divizată*

De-a lungul a doisprezece ani, Francisc a transformat diplomația Vaticanului într-o instituție modernă de *putere soft*. Nu a cerut națiunilor să se supună, ci să creadă – să vadă și să înțeleagă mizele morale ale migrației, sărăciei și climei nu ca pe probleme exclusiv catolice, ci ca pe probleme umane. Setul său de instrumente diplomatice oferă lecții valoroase despre influență dincolo de puterea militară (*hard*) și cea economică.

Chiar dacă unele dintre pozițiile sale au fost criticate de-a lungul timpului, Papa Francisc a redat diplomației catolice relevanța din vremurile ei de glorie. A consolidat aparatul diplomatic al Vaticanului, adăugând o nouă secțiune la Secretariatul de Stat pentru a sprijini personalul diplomatic. A intensificat eforturile de pace prin numirea de cardinali în zone de conflict, inclusiv în Siria și Ierusalim, jurisdicția celui din urmă acoperind state precum Cipru, Iordania, Israel și teritoriile palestiniene. Fostul Suveran Pontif a consolidat, de asemenea, comunitățile catolice mici, prin numirea de cardinali pentru prima dată în Bangladesh, Iran și Pakistan, țări predominant musulmane, și în Mongolia, Myanmar și Singapore, țări predominant budiste. Pentru a conduce departamentul care se concentrează pe dialogul interreligios, Francisc a numit un diplomat indian, pe cardinalul George Koovakad.

Pentru a-și pune în practică viziunea teologică, Papa Francisc a invocat un concept al „binelui comun“ care îndeamnă la un activism civic reînnoit și critică capcanele viziunilor tehnocratice asupra vieții sociale și politice, precum și diviziunile de putere ale acesteia. Datorită modului de adresare către fiecare persoană care trăiește pe această planetă, viziunea incluzivă a Papei Francisc a fost descrisă drept o „filosofie politică“ a politicii mondiale. El a promovat o strategie pentru o schimbare reală, care necesită „regândirea proceselor în întregime“, considerând că doar includerea unor considerații superficiale, fără a pune la îndoială logica care stă la baza culturii actuale, nu este suficientă. Această abordare ar putea fi o viziune papală asupra politicii globale în sine sau ar putea genera o astfel de viziune.⁵⁹ Valorile și strategia pe care Papa Francisc le-a adus în angajamentul internațional sunt înrădăcinate în Evanghelie, iar stilul său diplomatic este predat corpului de preoți-diplomați ai Vaticanului la cea mai veche școală de diplomație din lume, Academia Pontificală Ecclesiastică.

Relația cu adepții Islamului din Orientul Mijlociu și Nordul Africii și diplomația papală din această regiune constituie o parte semnificativă a moștenirii Papei Francisc. Sub conducerea Papei Francisc, diplomația Sfântului Scaun a căpătat o direcție profund nouă în raport cu Islamul. Bazată în mod tradițional pe neutralitate și mediere discretă, sub conducerea sa a devenit mai activă și mai deschisă. Francisc dorea ca vocea Vaticanului să fie auzită și în comunitățile în care creștinii, catolici sau de alte confesiuni, nu erau majoritari. Chiar și atunci când metodele, abordările sau discursurile sale erau criticate, Papa nu a abandonat calea aleasă, rămânând în mod constant convins că dialogul este o alternativă mai bună decât confruntarea. Această strategie de comunicare reflectă o abordare modernă a diplomației culturale, în care dialogul și înțelegerea reciprocă sunt tratate ca bază pentru o coexistență pașnică într-o lume multiculturală. Comunicarea culturală a Papei Francisc cu statele devotate Islamului este un model inovator de diplomație religioasă în secolul XXI. Bazată pe principiile respectului, dialogului și cooperării, aceasta contribuie la construirea de punți între civilizații și tradiții religioase. În ciuda limitelor și criticilor sale, această strategie a stabilit noi standarde în relațiile interreligioase și poate servi drept model pentru viitoarele inițiative de dialog intercultural. Cheia succesului acestei strategii a fost combinarea cunoștințelor teologice profunde cu abilitățile practice în comunicarea interculturală, ceea ce a permis construirea unor relații autentice bazate pe respect reciproc și înțelegerea valorilor umanitare comune.

Încă de la începutul pontificatului său, în 2013, Papa Francisc a întreprins o strategie sistematică de comunicare cu Islamul și statele arabe, ceea ce a reprezentat un progres în relațiile creștino-musulmane. Francisc a rămas fidel acestor strategii până la sfârșit – până pe 21 aprilie 2025. Funeraliile papei au fost, dacă acest lucru nu era deja pe deplin înțeles, o dovadă tangibilă a relevanței eforturilor depuse pentru dialogul cu lumea arabo-musulmană. La ceremonia de la Vatican au participat numeroși reprezentanți ai multor state arabe, printre care Regele

⁵⁹ Jodok Troy, *op. cit.*, 2020, p. 12.

Abdullah al II-lea al Iordaniei cu Regina Rania, moștenitorul tronului Emiratelor Arabe Unite, Khaled bin Mohamed bin Zayed Al-Nahyan, prim-ministrul Mohamed Mustafa al Palestinei, Aziz Akhannouch al Marocului, Mohammed bin Abdulrahman bin Jassim Al-Thani al Qatarului. Regele Bahrainului a fost reprezentat de ministrul Abdulla bin Ahmed Al Khalifa și Nawaf bin Mohammed Al Maawda, în timp ce președintele Egiptului a fost reprezentat de ministrul Afacerilor Religioase, Osama al-Azhari. Irakul a fost reprezentat de președintele regiunii Kurdistan, Nechirvan Barzani, iar în numele regelui Salman al Arabiei Saudite la eveniment a participat secretarul de stat Abdel Al-Jubeir.⁶⁰ Prezența trimisului Regatului Arabiei Saudite la înmormântarea lui Francisc a fost de o importanță deosebită, deoarece Vaticanul nu are relații diplomatice depline cu Regatul Arabiei Saudite. Marele Imam al Al-Azhar, Ahmed Al-Tayyeb, în mesajul de condoleanțe transmis Vaticanului, a adus un omagiu emoționant, numindu-l pe Papa Francisc „frate în umanitate” și o figură nobilă a compasiunii. El a lăudat eforturile neobosite ale Papei de a promova dialogul interconfesional, inclusiv semnarea istorică din 2019 a „Documentului privind Fraternitatea Umană”. Al-Tayeb a subliniat poziția fermă a Papei Francisc împotriva islamofobiei și sprijinul său pentru justiție în Gaza.⁶¹

Strategiile de comunicare ale Papei Francisc în relațiile cu lumea panmusulmană din Orientul Mijlociu și Nordul Africii constituie un fenomen demn de o atenție specială, atât din perspectivă teoretică, cât și practică. Analiza lor oferă concluzii valoroase pentru cercetătorii comunicării interculturale, ai diplomației publice și ai studiilor despre religie în relațiile internaționale. Fostul Suveran Pontif a dovedit că un dialog interreligios autentic este posibil chiar și în cele mai predispuse la conflicte regiuni ale lumii, cu condiția să se adopte o strategie de comunicare adecvată, bazată pe respect, deschidere și disponibilitate pentru o întâlnire reală cu „celălalt”. Pontificatul său a lăsat o amprentă permanentă asupra istoriei relațiilor creștino-musulmane, creând noi posibilități pentru o coexistență pașnică în regiunea Orientului Mijlociu. Modelul de comunicare al Papei Francisc poate servi drept model pentru alți lideri religioși și politici care se străduiesc să construiască punți într-o lume divizată. Cea mai mare realizare a sa a fost demonstrarea faptului că ceea ce el numea „cultura întâlnirii” poate prevala asupra „culturii confruntării” și că, uneori, dialogul sincer poate fi mai eficient decât diplomația tradițională.

⁶⁰ Aldona Maria Piwko, *op. cit.*

⁶¹ Souheil Lawand, „‘Brother in Humanity’: Church Leaders in Middle East Pay Tribute to Pope Francis”, în *National Catholic Register Online*, 22 aprilie 2025, disponibil la <https://www.ncregister.com/cna/brother-in-humanity-church-leaders-in-middle-east-pay-tribute-to-pope-francis>, accesat la 1 noiembrie 2025.

BIBLIOGRAFIE

- Albright, Madeleine (2006), *The mighty and the Almighty: reflections on America, God, and world affairs*, New York: Harper Collins Publishers.
- Appleby, Scott R. (1999), *The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence, and Reconciliation*, New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Bátora, Jozef, Nik Hynek (2014), *Fringe players and the diplomatic order. The new heteronomy?*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- Baverstock, Alasdair (2013), „Pope Francis’ run-in with Benedict XVI over the Prophet Mohammed“, în *The Telegraph*, 2013, disponibil la <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/the-pope/9931030/Pope-Francis-run-in-with-Benedict-XVI-over-the-Prophet-Mohammed.html>.
- Berridge, Geoff R. (2015), *Diplomacy: Theory and Practice*, 5th ed. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bowen, Jeremy (2004), *Six Days: How the 1967 War Shaped the Middle East*, New York: Simon & Schuster.
- Catalano, Roberto (2022), „Pope Francis’ Culture of Dialogue as Pathway to Interfaith Encounter: A Special Focus on Islam“, în *Religions*, Vol. 13, Nr. 4, pp. 279-293, disponibil la <https://www.mdpi.com/2077-1444/13/4/279>.
- Deardorff, Darla K. (2011), „Assessing Intercultural Competence“, *New Directions for Institutional Research*, Nr. 149, pp. 65-79, disponibil la <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/ir.381>.
- Deardorff, Darla K., Lily A. Arasaratnam-Smith (2017), *Intercultural Competence in Higher Education. International Approaches, Assessment and Application*, London: Routledge.
- Filiu, Jean-Pierre (2023), *The Middle East: A Political History from 395 to the Present*, Hoboken, NJ: Polity.
- Gaetan, Victor (2021), *God’s Diplomats. Pope Francis, Vatican Diplomacy, and America’s Armageddon*, New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Gallagher, Charles R. (2008), *Vatican Secret Diplomacy. Joseph P. Hurley and Pope Pius XII*, New Haven: Yale University Press.
- Gudauskas, Andrius, Saulena Ūgiutkaitė (2015), „New Style of Pope Francis’ Communication: Guidelines for the Catholic Church?“, în *SOTER Journal of Religious Science*, Nr. 54, pp. 9-22, disponibil la <https://www.vdu.lt/cris/entities/journal/801a6ae4-8789-42eb-a5b1-7c611ef300f1>.
- Geisler, Norman L., Abdul Saleeb (2002), *Answering Islam – The Crescent in Light of the Cross*, Grand Rapids, Michigan: Baker Publishing Group.
- Gleason, Philip (1972), „Catholicism and Cultural Change in the 1960’s“, *Review of Politics*, Vol. 34, pp. 91-107, disponibil la <https://www.jstor.org/journal/reviewpolitics>.
- Hackett, Kenneth (2022), *Vatican Code. The American Diplomacy in the Time of Francis*, New York: Paulist Press.
- Hall, Edward (1990), *The Hidden Dimension*, New York: Bantam Books.
- Hatzopoulos, Pavlos, Fabio Petito (2014), *Religion in International Relations: The Return from Exile*, New York: Palgrave Macmillan.
- Hoopes, James (ed.) (1994), *Peirce on Signs: Writings on Semiotic*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Husain, Ed (2019), *The House of Islam. A Global History*, New York: Bloomsbury.
- Jabur, Ghadeer Abdulhadi, Mazin Jasim Al-Hilu (2022), „A Pragmatic Study of Symbolism in Pope Francis’ Speech in UR During The Papal Visit to Iraq“, în *Lark Journal Art College Wasit University*, Nr. 14, pp. 536-552, disponibil la <https://iasj.rdd.edu.iq/journals/uploads/2024/12/15/d944b65c95d1c20fd95461e5ef62979e.pdf>.
- Janosik, Daniel (2016), *John of Damascus, First Apologist to the Muslims. The Trinity and Christian Apologetics in the Early Islamic Period*, Eugene, Oregon: Pickwick Publications.

- Jones, Peter (2015), *Track Two Diplomacy in Theory and Practice*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Kartaloff, Kiril P. (2002), *Papal Diplomacy*, pp. 1-5, disponibil la <http://www.historia.va/content/dam/scienzeistoriche/documenti/sezionestoriadellachiesa/Papal%20Diplomacy%20CURRENT.pdf>.
- Laron, Guy (2018), *The Six-Day War. The Breaking of the Middle East*, New Haven: Yale University Press.
- Lawand, Souheil (2025), „‘Brother in Humanity’: Church Leaders in Middle East Pay Tribute to Pope Francis“, în *National Catholic Register Online*, 22 aprilie 2025, disponibil la <https://www.ncregister.com/cna/brother-in-humanity-church-leaders-in-middle-east-pay-tribute-to-pope-francis>.
- Lefèvre, Hugues (2021), „Pope Francis’ Crazy Gamble: His Historic Visit to Iraq“, disponibil la <https://aleteia.org/2024/09/01/pope-francis-crazy-gamble-his-historic-visit-to-iraq>.
- Martens, Kurt (2006), *Position of the Holy See and Vatican City State in International Relations*, 83 U. Det. Mercy L. Rev. 729, pp. 1-32, disponibil la <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/udetmr83&div=46&id=&page=>.
- Morrissey, Fitzroy (2022), *A Short History of Islamic Thought*, London: Head of Zeus Ltd.
- Nye Jr., Joseph S. (2004), *Soft power: the means to success in world politics*, New York: PublicAffairs.
- Osterreicher, Jan (2016), „The Holy See as a Soft Power Actor“, în *Vatican Diplomacy*, iunie, disponibil la https://www.researchgate.net/publication/304580966_Vatican_diplomacy.
- Papa Benedict al XVI-lea (2011), *Angelus*, 2 ianuarie, disponibil la https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/angelus/2011/documents/hf_ben-xvi_ang_20110102.html.
- Papa Benedict al XVI-lea (2007), *Jesus of Nazareth: From the Baptism in the Jordan to the Transfiguration*, New York: Doubleday.
- Papa Ioan Paul al II-lea (2000), „Vizită la președintele Yasser Arafat la Betleem. Discursul lui Ioan Paul al II-lea“, 22 martie, disponibil la https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/2000/jan-mar/documents/hf_jp-ii_spe_20000322_arafat.html.
- Papa Ioan Paul al II-lea (1985), „Discursul Sanctității Sale Ioan Paul al II-lea către tinerii musulmani“, Maroc, 19 august, disponibil la https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/1985/august/documents/hf_jp-ii_spe_19850819_giovani-stadio-casablanca.html.
- Papa Ioan Paul al II-lea (1979), *Redemptor hominis*, disponibil la https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_04031979_redemptor-hominis.html.
- Papa Paul al VI-lea (1964), *Ecclesiam suam*, disponibil la https://www.vatican.va/content/paul-vi/en/encyclicals/documents/hf_p-vi_enc_06081964_ecclesiam.html.
- Piwko, Aldona Maria (2025), „Pope Francis’s Communication Strategies During His Middle East Pilgrimages: An Analysis of Interreligious Discourse and Pontifical Diplomacy“, în *Religions*, Vol. 16, Nr. 7, pp. 917-951, disponibil la <https://doi.org/10.3390/rel16070917>.
- Pope Francis (2022), „Meeting with the Authorities, Civil Society and The Diplomatic Corps“, *Address of His Holiness*, 3 noiembrie, disponibil la <https://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2022/november/documents/20221103-autorita-bahrain.html>.
- Pope Francis (2021), „Prayer of Suffrage for The Victims in Mosul“, 7 martie, disponibil la https://www.vatican.va/content/francesco/en/prayers/documents/papa-francesco_preghiere_20210307_preghiera-iraq.html.
- Pope Francis (2019), „Interreligious Meeting. Address of His Holiness“, 4 februarie, disponibil la https://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2019/february/documents/papafrancesco_20190204_emiratarabi-incontrointerreligioso.html.
- Pope Francis (2018), „Visit to the Mater Misericordiae Shrine Prayer of The Holy Father“, 22 septembrie, disponibil la https://www.vatican.va/content/francesco/en/prayers/documents/papa-francesco_preghiere_20180922_preghierasantuario-vilnius-lituania.html.
- Pope Francis (2014), „Invocation for Peace. Words of Pope Francis“, 8 iunie, disponibil la https://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2014/june/documents/papa-francesco_20140608_invocazione-pace.html.
- Pope Francis, Austen Ivereigh (2020), *Let Us Dream. The Path to a Better Future*, London: Simon & Schuster.

- Ramadan, Tariq (2019), *Islamul. Principii. Ritualuri. Evoluție. Provocări* (trad. Andra Ramona Dodiță), Editura Niculescu, București.
- Segev, Tom (2007), *1967. Israel, the War and the Year that Transformed the Middle East* (trad. Jessica Cohen), New York: Metropolitan Books.
- Shorosh, Anis (1988), *Islam Revealed: A Christian Arab's View of Islam*, Nashville, Tennessee: Thomas Nelson Inc.
- Sonn, Tamara (2015), *Islam*, Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Troy, Jodok (2017), „Two ‚Popes’ to speak for the World. The Pope and the United Nations Secretary General in World Politics“, în *Review of Faith & International Affairs*, Vol. 15, Nr. 4, pp. 67-78, disponibil la <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15570274.2017.1392712>.
- Troy, Jodok (2020), „International politics as global politics from below: Pope Francis on global politics“, în *Journal of International Relations and Development*, Nr. 24, pp. 555-753, disponibil la <https://sci-hub.ru/https://link.springer.com/article/10.1057/s41268-020-00202-y>.
- Turner, Victor (1996), *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*, Venice: Aldine Pub.
- *** (2025), „Vatican Geopolitics: Power and Influence Explained“, în *Prime Rogue Inc*, 22 februarie, disponibil la <https://primerogueinc.com/blog/vatican-geopolitics-power-and-influence-explained/>.